

HENRIK BIRNBAUM SZLAVISZTIKAI MUNKÁSSÁGA

– Kitekintés egy nyugati szlavisztikai központ műhelyébe –
(Pótlások)

BIHARI JÓZSEF

*Legutóbbi Actánkban már közöltük szerző
jenti c. tanulmányának egy részét. Alább a
helyhiány miatt kimaradt lényegesebb részeket
reheti kezébe az olvasó.*

1. A moldvai nyelvet, bár az egyértelműen román eredetű, illetve inkább csupán a dákó – román nyelv variánsa, ma – ha nem is vitathatatlanul – önálló nyelvnek tekintik és hasonlóképpen a makedónok is saját irodalmi nyelvről beszélnek, mióta Jugoszláviában önálló szövetségi államként szerepelnek (1944 – 45), amely hangállományát illetően egyes vonásaiban a szerbhez illeszkedik, de alapszerkezetében (nyelvtanában, szókincsében) félreismerhetetlenül bolgár eredetű.

Külön hangsúlyozandó, hogy nem lehet mindent, ami a szláv nyelveket közös vonásaikban egybeköti, a genetikailag is egységes, a távoli múltba nyúló, az írásbeliség előtti múltba visszavetíteni és ez által úgy tekinteni a jellegzetes vonásokat, mintha azokat ezek a nyelvek még az összlávból, illetve a közösslávból örökölték volna, mert egyes effajta vonások kifejlődhettek másodlagosan és párhuzamosan is az egyes szláv nyelvekben egy olyan korszakban, amelyről már vannak írásos emlékeink.

A balti-szláv egységgel kapcsolatban továbbra is problematikus marad a már világosan nyelvjárásokra bomlott késői-közös szláv helyére egyes összlávokat tenni (tehát pl. óoroszt, vagy keleti szlávot, őslengyelt, őscsehet, ősszlovént s i.t.)

2. Birnbaum világosan kifejti, hogy mi a különbség a nyelv és nyelvjárás között. Mit jelent ez a fogalom: *baltiszláv nyelvi egység*? Vajon azt jelenti-e – kérdi, hogy egy feltétlenül egységes, már teljesen kialakult önálló nyelvről és nem csupán egy nagyobb nyelvközösségen belüli nyelvjárásról van-e szó? Ha nyelvi egységen egy nyelvjárásilag még nem teljesen differenciálatlan nyelvi képet értünk – folytatja Birnbaum –, akkor ez nyilván nem illik a közös indoeurópai nyelvek utáni időből származó baltiszláv alapnyelvre, mert ez, ha egyáltalán valaha is létezett, csakis úgy képzelhető el, mint amely már kezdettől fogva nyelvjárásokra tagolódtott. Mert míg a mai szláv nyelvek könnyedén visszavezethetők egy egykori szláv alapnyelvre, illetve annak közvetlen elődjére, az összlávra, – írja –, ugyanezt csak fenntartással mondhatjuk el a balti nyelvcsoporthoz mai képviselőiről, tehát az ó-porosztól, litván-

ról valamint a lettről. Mint ismeretes ugyanis, a balti nyelvek gyér, legrégebbi nyelvemlékei csak a 14–15. század fordulójára, illetve a 16. század elejéig nyúlnak vissza. Másrészt az egyes balti nyelvek közti lényegbevágó különbségek, különösen a nyugati-balti és a keleti-balti ág között arra mutatnak, hogy a feltehetően valaha sok évszázadon, ha nem évezreden át létezett *közösbalti ősn nyelv* nyomtalanul kihalt. Amennyiben létezett is a *baltiszláv* egység idején valamilyen nyelv, abban a közös *indoeurópai* alapnyelv nyelvjárási különbségek tükröződnek vissza, amit Birnbaum igen meggyőzően sok nyelvi példával is illusztrál. És hogy a balti nyelvterület milyen korán (a pontos lokalizálódásától itt most egészen eltekintve) már egyes nyelvekre illetve nyelvjárásokra szakadt és differenciálódott, ez már abból is kitűnik, hogy a nem kevés balti kölcsönszó, amelyeket a finnugor és különösen a Kelet-tenger melléki finn nyelvek mutatnak fel, messzemenően igen régiek lehetnek, és részben valószínűleg a balti nyelvek legrégebbi írott szövegeinek egy jó másfélévezreddel előtti szakaszából származnak, miközben a hangalakok tanúsága szerint nem az *ősbaltiból* való kölcsönzésekről, hanem mindig csak egyes balti nyelvekből vagy nyelvjárásokból vett kölcsönzésekről van szó. Mindezek ellenére Birnbaum szerint továbbra is problematikus marad, hogy egy közbeeső *baltiszláv* korszak valaha is létezett volna, amelyet differenciálatlanul, konkrét nyelvi egységként lehetne elképzelnünk. Inkább egy sajátos, ódonkonzervatív *késői-közös-indoeurópai* nyelvjárást kell feltételeznünk, és ezért egy nyelvi struktúra rekonstrukciójára ajánlatosabb e célból egy elvontan megfogalmazott *baltiszláv* (vagy korai *ős-balti*) nyelvmodellből mint pl. egy egyenként rekonstruálható, konkrét alap – vagy ősn nyelvből kiindulnunk.

A kérdés persze másként is megfogalmazható. Egy *késői közössláv nyelvjárásról* és (vagy egy *összláv nyelvről* beszéljünk-e – kérdezi Birnbaum. Ugyanis már a közössláv is nyelvjárásokra tagolódt. Felmerül a kérdés, milyen időpontig tartott a *közössláv*), vagy ha úgy tetszik: a *késői összláv* korszak. Birnbaum szerint ez a korszak körülbelül a 9. század végéig tartott és a szláv nyelv – pontosabban –: az óegyházi szláv nyelv – legkorábbi irodalmi termékeit is magában foglalta, tehát körülbelül arról az időről van szó, amelyben még a szláv apostolok, Cirill és Metód működtek, vagyis 863–885-ig, valamint az azután következő egyik vagy másik évtizedről, amelyből közvetlenül ránk maradt feljegyzések vagy leírások mostanáig ismeretlenek, mert maguk a *Kijevi lapok* is legalább félévszázaddal fiatalabbak. És azt a nézetet is – mondja fejtegetéseiben Birnbaum –, hogy a *közössláv* nyelvjárások érdemleges tárgyalásáról csak a jer-hangok eltűnésének korától kezdve lehet szó, amely a *közössláv* jelenségek utolsó gyökeres forradalmasítására utal, legalábbis a hangtanban, éppenséggel ugyancsak gyakran kinyilvánították már.

Birnbaum arra törekszik, hogy a szláv nyelvfejlődést lehetőleg természetesen, a nyelvi kritériumokban rejlő, meghatározott korszakokra tagolja. Így a gyenge helyzetű jerhangok eltűnése jelöli pl. szerinte egy ilyen természetes fejlődési foknak a befejezését.

A közösslávon az *összláv* végső szakaszát kell tehát értenünk, de hangsúlyozni kell – írja Birnbaum –, hogy az „ős”-ön sem egy lezárt korszakra gondolunk egy nyelv belső fejlődésében. A közösslávot (vagy ha úgy tetszik: a *késői összlávot*) kizárólagosan a szláv leletekkel való összehasonlítás alapján

kell rekonstruálni. A legrégebbi írott nyelvemlékekben természetesen a közönszláv nyelvi állapota tükröződik vissza, ezért magától értetődik, nagy jelentőséget kell neki tulajdonítani. Ilyen módon és az ún. belső rekonstrukció segítségével feltárható a *koraiszláv* (és *baltiszláv*) távoli korokba visszanyúló struktúrája.

3. Az *a* és *o* hang közti különbség fonológiai szempontból az ósszláv korszak alatt aligha volt jelentős Birnbaum szerint. Ide vonatkozóan V. Georgiev nézetét a szlovén nyelv anyagára alkalmazva Birnbaum teljesen elhibázottnak véli, mivel a szlovénben részben egy egymás mellett álló *a/o*-ról van szó nemcsak a hangsúlytalan, hanem a hangsúlyos szótagban is (vö. nyelvjárási *âkna* = *okná*, *aträk* = *otrók*, *dnä* = *dnó* \approx *dъno* stb.) Azok az esetek, ahol a szlovén nyelvjárások *a*-t mutatnak fel *o* helyett, túlnyomórészt későbbi, hangsúlyeltolódás és disszimiláció illetve asszimiláció által előidézett hangváltozások révén magyarázhatók meg.

Birnbaum szerint azok, akik az ósszláv nyelvállapotot, sőt: hangállományt közvetlenül megelőző, illetve visszatükröző archaizmusokat nyelvjárási jelenségeként kívánják feltüntetni, nagyon kevés és aligha megbízható tényanyaggal operálnak.

4. Az idg. S > ósszláv x problémáját illetően Birnbaum még a következőket jegyzi meg:

Ismeretes, hogy az ósszláv x keletkezését (idg. s) egy az ósszlávot megelőző korszakra (tehát a baltiszláv, valamint a már dialektálisan differenciált késői ósszindogermán korszakra) teszik egyes kutatók. (Pl. Z. Stieber). Különösen H. Andersen egyik tanulmányára hívja fel a figyelmet, aki különbséget tesz egy későbbi köz-indogermán (spätgemeinindogermanisch) dialektális nyelvterületen belül az idg.s két variánsa, a jeltelen (ő s_1 -nek nevezi) és egy megjelölt s között az i, u, r, k utáni helyzetben (amelyet ő s_2 -nek jelöl). A megjelölt (késő-idg.) s (s_2) a baltiban (a litvánban) végülis s-t eredményezett, a szlávban pedig x-t. Az idg.k, a primer valamint szekunder g egybeesett a szlávban a jelületlen s (s_1 -gyel) a baltiban viszont ugyanezen hang jelölt alakjával (az s_2 -vel). Ebben a különböző fejlődésben látja Andersen az első elválasztó izoglosszát a szláv és balti között. S. Shevelov fejtegetéseit idézve pedig arra mutat rá Birnbaum, hogy neki sem sikerült kielégítő magyarázatot találni arra, hogy – mindenesetre a szlávban – miért éppen csak az i, u, r, k (az allofonokon kívül) voltak azok, amelyek az idg.s első hasadását előidéztek, mert mint ismeretes, nagyon nehéz ezt a négy hangot valamilyen közös nevezőre hozni, amely megmagyarázná hatásukat egy utánuk következő s-re. A probléma megoldása tehát további vizsgálatokat igényel.

Ami az ún. predikatív határozószókat illeti, Birnbaum – mint sokan mások is, pl. Fr. Travniček, A. B. Šapiro, E. M. Galkino-Fedoruk – kételyét fejezi ki az iránt, hogy a fenti határozószós kifejezéseket önálló morfológiai kategóriaként kell kezelni. Szerinte a predikatívitas ellen szól az, hogy ebben az esetben valamilyen kopula kívánkoznék a mondatba, mihelyt az állítmány kifejezte állapotot a jelenből a múltba illetve a jövőbe toljuk el. Tévedés volna ugyanis azt hinni, hogy egyedül a jelenben ki nem fejezett kopula szolgál tulajdonképpen a grammatikai morféma kifejezésére, mint ahogy ezt Vinogradov, Isačenko és Pospelov gondolják. Birnbaum bevonja érvelésébe a német nyelv hasonló értelemben használható határozószókat, mint pl.:

schade (sein), *leid* (tun, *habhaft* (werden), *eingedenk* (sein) stb., de döntő körülménynek azt tekinti, hogy a szóban forgó határozószavaknál is az oroszban mindig az igének egy kopulás (ideértve a null-morfémát is) alakja fejezi ki az állítmányt.

Az orosz ún. állapotthatározói kategóriának, legalábbis szemantikailag, megvannak a megfelelői nemcsak a többi indoeurópai nyelvekben, különösen a görögben, latinban vagy németben, hanem más szláv nyelvekben is, köztük nem utolsósorban a lengyelben, és az a körülmény, hogy általánosságban másképpen használják a létigét, vagyis hogy a fenti nyelvekben ez az ige szabályszerűen megjelenik a jelenidőben is, még nem ok arra, hogy külön kategóriába soroljunk egyes predikatív értékű határozószavakat. Birnbaum szerint a lengyelt ebből a szempontból még nem eléggé tanulmányozták, de annyi eddig is bizonyos, hogy abban is vannak szavak, amelyek mindenestre lexikális jelentésükben, ha nem is szintaktikai használatukat illetően, külön szófajba sorolhatók be. Ilyenek pl.: *mzona*, *trzeba wolno*, *zal*, *szkoda* stb. Az e határozószókkal alkotott mondatokban a jelenidőben a lengyelben is hiányzik, de a múlt és jövő időben – akár az oroszban – már ki kell tenni a kopulát. Sőt egészen kivételes helyzetben a jelenidőben is (j e s t).

J. Kuryłowicz szerint mind az oroszban, mind a lengyelben nem délszerű az állítmányértékű állapotthatározószókat új, önálló szófajnak tekinteni. E vélemény elfogadása iránt mutat hajlandóságot Birnbaum is.

5. Igen gyakran szerepelnek – *mirz* végű hercegnevek a délszláv területeken. Így pl. ismeretes egy szlovén *Hotimir* hercegi ivadék, Boruta unokaöccse, aki miután az újonnan megalapított Chiemsee kolostorban keresztény nevelésben részesült, uralkodása idején (kb. 750–770 körül) az alpokbeli szláv fejedelemségben előmozdította a kereszténység elterjedését. Horvátország korai középkori uralkodóinak a listáján is sok-sok *-mir* végű név szerepel. Ugyanez vonatkozik Szerbia fejedelmeire is. Mindez mindenesetre arra mutat, hogy *-mir* végű szláv fejedelmnevek egészen a késői középkorig nem voltak szokatlanok. Ezért talán nem túlzott az a feltevés – mondja Birnbaum –, hogy egy bajor herceg is, akit először ismertek el osztrák fejedelmnek, a 12. században régi modell alapján a német neve (Heinrich) mellé még egy másik szláv nevet is fel kellett, hogy vegyen. A mai Ausztria területén nemcsak a szláv szubsztrátum bizonyítható kétségtelenül, hanem az sem kétséges, hogy egykor a német és a szláv lakosság tartós szimbiózisban élt egymással.

6. A névtan elsőrendű jelentősége a korai, különösen az irodalmi nyelvet megelőző nyelvi állapotok feltárása céljából már rég ismeretes a szlavisztikában. A névkutatók felsorolása után egy konkrét példát említ meg Birnbaum: a 12. századbeli korai ó-lengyel hangállományát és alakrendszerét, ha nagy fáradsággal is, csak az itt-ott különböző glosszákból elszórtan található nevek alapján rekonstruálhatjuk, mert a lengyel népnyelv kéziratban fennmaradt első emléke csak a 14. század közepéről származik. Ennek ellenére a sok és gazdag lelőhelyeket mindeztideig vagy egyáltalán nem tárták még fel, vagy legalábbis szlavisztikai szempontból nem dolgozták még fel. Ez vonatkozik nem utolsósorban a korai középkori bajor vagy általánosabban: délkeleti német nyelvterületre és ennek a szlávok által betelepített keleti vidékére is. Persze itt nem hagyhatók figyelmen kívül a politikai okok, gondoljunk csak a

szláv-német ellentétre például a „Metód-kérdés”-ben. Emellett azonban nagyon világos, okiratilag igazolt bizonyítékai is vannak a népek békés és termékeny együttélésének. Sok olyan okirat és szöveg található E. Herman „*Quellenbuch mit Erläuterungen*” című könyvében, amely a szláv-germán kapcsolatokat tárgyalja a késői ókor délkeleti térségében a magyarok hódításáig (München, 1965).

A szláv tulajdonnevek pontos megvizsgálása feltehetően fontos, új megvilágításba helyezné a közszláv hangállományára és a főnévi tövek képzésére vonatkozó eddigi ismereteinket. Birnbaum nem megy bele itt az anyag alapos tárgyalásába, csupán rámutat néhány jelenségre, amely ösztönzést nyújthat esetleges további kutatásokhoz. Például felsorol néhány tulajdonnevet, amelynek elő- vagy utótagjáról kimutatható a szláv eredet (Dabramuzli, Izhor, Liubzez stb.).

A PB-ben, amelynek latin szövege kifejezetten említést tesz bajorokról és szlávokról, ezt olvashatjuk: „*Isti Sclaviani ibi praesentes erant: Egilolf. . . Uualdrat, Uuento. Puochinawua. Cestinsperg, Chestinpec. Tangazino Tesco, Tal. . .*” A felsoroltak közül nem mindegyik szláv eredetű. Az *Egilnof* pl. egyértelműen germán (ófn., pontosabban: ó-bajor). Mindazonáltal itt is lehet született szlávokról szó, akik a német környezetbe való beilleszkedésükkor a keresztségben ófelnémet neveket kaptak. A *Tagazino Tesco* két alakjánál nem világos, hogy itt egy és ugyanazon személy megjelöléséről van-e szó, vagy pedig két különböző férfit jelöl a név. Bár az síncs kizárva, hogy *Tagazino* (a beszélt szláv félreértése miatt, bemutatkozásakor) a *logo syno* helyett áll, tehát ez nem *egy* név, hanem tulajdonképpen magyarázó megjegyzés a következő, nehezen értelmezhető névhez, úgyhogy *Tesco* mint „akinek a fia” értelmezhető, amely bizonyára az azt megelőző névre (Uuento-ra) vonatkozik. Viszont egyértelműen szláv neveknek látszanak a következők: *Liupisco, Zemilo, Zenasit* stb. Ebben az oklevélben említett mindkét helynév esetében: *Puochinawua, Pochinawuo* (= Buchenau) és *Cestinsperg, Chestinperc* egyébként nem világos egyértelműen, hogy ezek tisztán ófelnémet nevek volnának-e. Az első lehetne esetleg szláv eredetű (amelyből aztán az újfelnémet *Buchenau* szóban forgó név átképzése és népetimológiai átértelmezése lenne, mint ahogy az oly gyakran fordul elő osztrák helyneveknél) és a másodiktól tulajdonképpen a második tag *-perg/ -perc* (= újfeln. *-berg*) kétségkívül német, míg az első tagot (*Chestinc- (Chestin)* nem lehet megfejteni, írja Birnbaum.

Az SV-ben és PB-ben biztosan szlávnak elismert személynevek pontos hangzásának a megállapítása és így a helyes értelmezése is a legnagyobb nehézségekbe ütközik. Vissza kell nyúlni a történelembe (karolingiai korszak), figyelembe kell venni a néha ügyetlen másolók hibáiból származó elírásokat stb. Egy ilyen összehasonlítás céljából természetesen a legrégebbi és leghosszabb, latin betűkkel írt szláv nyelvemlék, a *Freisingi Emlékek* kínálkozik alkalmasnak, amelynek a keletkezését legkésőbb a 11. század elejére, de még inkább a 10. századba tehetjük. E nyelvemlék körül ugyan máig sem egységesek a vélemények a szakemberek körében, de a különböző nézetek nem állanak nagyon távol egymástól. Befejezésül csak annyit, hogy a *Freisingi Emlékek*-nél régiebbnek tartott *Szent Emeráni Griffel* nevet viselő glosszákról – amelyben szintén találni szláv neveket – kiderült, hogy nem is olyan régi és ez a maga hangállományában aligha tükrözi vissza a 9. század végebeli Nagy

Morva Birodalom nyelvét, hanem sokkal inkább a korai alsószorb nyelvet az 1100 körüli időkből.

7. A német-szláv kapcsolatokkal foglalkozik Birnbaum *Die Hanse in Novgorod* című igen érdekes és értékes tanulmánya is, mely nagy tárgyilagos-sággal és történeti felkészültséggel az igen régi novgorodi kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat veszi szemügyre a Hanza városokkal (MAZGO, Bd. 14, 28 – 35).

Mint ismeretes, a németek és szlávok közötti békés vagy háborús érintkezések az európai történelem sarkalatos kérdését alkotják. E népek együttélésének és időnként az egymástól való eltávolodásnak néhány problémáját mind a mai napig nem világították meg eléggé és minden szempontból. A magyarázat kézenfekvő: még a legkiválóbb tudósok sem tudnak megszabadulni mindig a nacionalista érzelemtől és főleg a politikai elfogultságtól. Ennek beszédes példája az ún. Metód-kérdés (görög vagy szláv eredetű volt-e Konstantin-Cirill és Metód, mi volt az anyanyelvük, „magyar királlyal”, illetve valamelyik magyar fejedelemmel találkozott-e Metód a Duna vidékén stb.) különböző megítélése a korai középkorban (9. sz.), s csak legújabban mutatkoznak mind a német, mind a szláv tudósok részéről ebben a kérdésben tárgyilagos, érzelmektől kevésbé fűtött megítélései annak az egyházpolitikai konfliktusnak, amely Bajorország illetve a Keleti-Frank Birodalom és a Nagy Morva Birodalom fiatal szláv klérusa között ment végbe. Az effajta aspektusok nagymértékben érvényesek sok más korszakra. Gondoljunk csak ezzel kapcsolatban az egymás szellemi és anyagi eredményeinek a lebecsülésére vagy akár a „Drang nach Osten”-nak éppúgy érzelmektől telítődött elítélésére, ami végülis katasztrófálisan tragikus következményeket vont maga után. A termékeny együttműködés helyett az ellentétek hangsúlyozása megmutatkozott e népek különböző korszakaiban. Birnbaum az ilyen vitatható értékeléseknek csak egyetlen példájára mutat rá, mikor Novgorod és a Hanza városok kapcsolatait vázolja fel a teljesség igénye nélkül. Elsősorban a hamburgi történész, *Paul Johnson Der hansische Russlandhandel, insbesondere nach Novgorod, in kritischer Betrachtung*” című tanulmányainak adataira támaszkodik. Ebből megtudjuk, hogy a Novgorodból Nyugatra exportált viasz ugyanúgy mint a kedvelt orosz szőrme és dohányárak bizonyára nem Közép-Nyugateurópa embereinek a valóságos és nagy szükségletét fedezték, hanem inkább az egyházak és előkelők szükségleteinek a kielégítését szolgálták. Ugyanaz vonatkozik a gyapjúkendőre, a sóra és ezüstre is, amit Novgorod nagy mennyiségben exportált a Hanza városoknak. Arab ezüstpénz érmék voltak forgalomban Keleteurópában a 8. és 9. század óta, és nyugat-európai – mindenekelőtt angol-szász és nyugatnémet – ezüstöt rudakba verve alkalmaztak ugyancsak ott körülbelül a 10. század közepe óta. Így alakult ki már a középkori Oroszországban az ezüstsúly (a *grivna* és ennek a 20-ad része, a *nogata*) az ár mértékegységeként, míg az értéktelenebb áruk számára a *börpénzt* – *vö.kuna* és *bela* illetve *belka* – menyét (bőr) és mókus (bőr) – használták. A tulajdonképpeni Oroszországban, beleértve a keleti Baltikumot is, nem bányásztak ezüstöt, de ennek az exportja és importja már a Hanza-előtti idők óta is kiegészülhetett azáltal, hogy Novgorodnak jó kapcsolatai voltak az Uralvidékével és Nyugatszibériával, ahol sok ezüstöt bányásztak. A Hanza-városok is szállítottak ezüstöt az oroszoknak. Az ezüst

nemcsak kereskedelmi áru, hanem fizetési eszköz is volt egy időben. Később a novgorodi kereskedők egyelőre beszüntették az orosz termékek kivitelét Közép- és Nyugateurópába és ezek környékére. Még később viszont egyre gyakoribb lett, hogy orosz teherhajók kötöttek ki árukkal megrakodva a német mólókra (a Volchov mentén), amelyeket a Finn-öblön keresztül a Néván és Lagoda-tón értek el. További kereskedelmi útvonalak vezettek Novgorodba Tallinon át és ott a Narva felé vezető országúton is, vagy Dorpaton és Pszkovon illetve Rigán át felfelé a Dunán Polockig és innen az Ilmen-tótól északra fekvő városig.

Novgorod csak egyik – ha fekvése miatt fontos – pontja volt más kereskedelmi útvonalaknak a Hanza-városok széles kereskedelmi hálózatában. Végülis Novgorodnak a nyugatra irányuló kereskedelme lassanként a Hanza-városok kezébe került.

Novgorod összeköttetésben állt a tatárok Arany Hordájával, amelynek adót fizetett, hogy megőrizhesse függetlenségét. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Novgorod sohasem volt Hanza-város abban az értelemben, mint ahogy a keleti térségben a német városok Danzig, Riga, Dorpat, Tallin és még néhány más város. Novgorod a Hanza-városokkal ellentétben határozottan semmikor sem volt olyan német város, amelyben a kereskedelmi réteg dominált volna, és ha a Nyesztor krónikása meg is említi, hogy a novgorodiak „mostanáig” illetve „mind a mai napig varég eredetűek” – akkor ez az ottani városi lakosságnak vagy az eredetileg tényleg skandináv (ó-svéd) beütésre vonatkozik, vagy a varégekre, akik egy Novgorodban megszervezett idegen céh tagjai voltak, ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek az idegenek Novgorodban abszolút többségben lettek volna.

Sok vita folyik arról – írja Birnbaum –, hogy Novgorod éppen német és skandináv kereskedelmi kapcsolatainál fogva nem egy kétnyelvű város volt-e, mint pl. Stockholm, hiszen lakosai szintén céhekbe tömörültek, amelyek nyomát bizonyítja az ún. *Skra* vagy *Schra* szó, amely 7 változatban is ránk maradt; vö. svéd: *skra* = céh. Ezeket a céheket a novgorodi lakosság *Nyemeckij* vagy *Gockij dvor*-nak nevezte. A kétnyelvűségnek ellentmond az, hogy a legtöbb novgorodi német nem tudott oroszul, s azok az oroszok, akik élénk kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn a Hanza-irodákkal, alig vagy nagyon korlátolt mértékben értették meg a németet. Annyi azonban bizonyos, hogy voltak kétnyelvű kormányzóhivatalok és kereskedők, akik a többek között illetékesek lehettek arra, hogy a rendszerint két nyelven megszerkesztett kereskedelmi szerződéseket Novgorod és a Hanza-városok összhangba hozzák, és alkalomadtán, mikor nehézségek merültek fel, mint tolmácsok működtek közre és bonyolították le az üzletet. És hogy még sokkal később is, a 17. század elején, milyen nagy volt e területen a gyakorlati nyelvtudás iránti szükséglet, arról tanúskodik pl. a pszkovi alnémet-orosz nyelvi kalauz, amelyet Tönnes Fenne szerkesztett 1607-ben.

A Volchov menti Novgorod már a korai időktől kezdve jelentős szerepet játszott nemcsak a kereskedelmi csere szempontjából Kelet és Nyugat között, hanem a kultúrkincsek közvetítőjeként is Dél és Észak között. Birnbaum részletesen ismerteti Novgorod kereskedelmi és kultúr-kapcsolatait a skandináv országokba és Németországba. Amikor a 12. századtól kezdve és aztán különösen a 13. és 14. századtól kezdve a közvetlen kereskedelmi kapcsolato-

kat Svédországgal mindinkább előbb az egyik svéd szigettel, Gotlanddal, majd ezután a Hanza-beli városállamokkal helyettesítették, ennek megfelelő befolyás érvényesült a népi irodalom vándorkincseinek az átalakulásában is, és az orosz népi mondák és legendák eljutottak egészen Visby-ig, Gotland fővárosáig is. Novgorod tehát a két nép kultúrkincseinek a kicserélése szempontjából is jelentős, mert Novgorod, Visby és Lübeck kereskedői bármilyen józanok, gyakorlatiasak és ridegek voltak is, abban, hogy ők irodalmi és félig irodalmi, szórakoztató anyagot közvetítettek, és ezek terjesztését, fejlődését előmozdíthatták, tulajdonképpen aligha kételkedhetünk.

Végül a 14. században Novgorodban (és Pszkovban) keletkezett eretnek-mozgalommal és annak kihatásaival foglalkozik Birnbaum. Az ún. *strgolnik*-okról van szó, akiknek a mozgalmával függ össze, hogy Novgorodban tért nyerhettek bizonyos nyugati eszmeáramlatok. Közöttük tartják számon az ún. judaizáló szektát, amelynek tagjai minden valószínűség szerint formálisan nem tértek át a zsidó hitre, de a zsidó vallásból sok vonást vettek át tanáikba és szertartásaikba. Az egyik kutató, K. Onasch szerint az új eretnességben a kispolgárságtól az élet minden területén a nagypolgársághoz való eltolódás mutatkozott meg, amely talán éppen a Hanza kereskedőinek volt köszönhető Novgorodban. Így pl. Genadij novgorodi érseket szoros kapcsolatok fűzték a Hanza-városok kereskedőihez és más idegenekhez. Onasch megemlíti továbbá, hogy az érseki udvarban megforduló Hanza vendégek között ott volt a tudós orvos, teológus és csillagász: *Nikolaus Buelov* és a könyvkötő *Bartholomaeus Gothan* (utóbbi tolmácsként működött Novgorodban) is, mindketten Lübeckből és hogy ők az ún. Gennadius-Biblia keletkezésére (1499) bizonyos befolyást gyakoroltak. Így bizonyára feltételezhető, hogy Novgorod fejedelmének töretlenül maradt szellemi szabadságára a Hanza egyes szabadgondolkodású képviselőitől kiinduló eszmék és impulzusok nem lebecsülendő hatást gyakoroltak.

Резюме

Деятельность Генрика Бирибаума в области славистики

В наших последних Ученых записках (1982) уже была опубликована часть статьи Йожефа Бихари под вышеупомянутым заглавием.

В данной работе сообщаются дополнения к статье Й. Бихари, которые в то время за недостатком места нельзя было опубликовать. В дополнениях рассматриваются: периодизация праславянского языка, в рамках этого и проблемы так называемого Балтославянского периода; культурные и торговые связи, которые были установлены Новгородом с городами Ханза. Последней теме посвящена целая книга Бирибаума, которая в настоящее время переводится супругой профессора Будапештского университета Петера Кирайя.